

Sovietų režimo santykis su naminio alaus gamyba ir pardavinėjimu Šiaurės Lietuvoje XX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiais

DARIUS INDRIŠIONIS

Doktorantas

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ dindrisionis@gmail.com

Tyrime analizuojama sovietų valdžios politika naminio alaus gamintojų atžvilgiu pokario Lietuvoje. Sovietinės okupacijos metais kartu su kitomis ekonominėmis praktikomis naminio alaus gamyba tapo nelegalia veikla: remiantis sovietiniu Baudžiamuoju kodeksu, naminio alaus gamintojai galėjo būti išsiųsti į lagerius iki dvejų metų, o jei teismas nustatytų spekuliacijos požymių (pavyzdžiui, jei alaus gamybai skirti grūdai būtų pirkti turguje), – iki dešimties metų. 1948–1955 m. laikotarpiu Lietuvos SSR teismai svarstė mažiau siai 46 naminio alaus gamintojų bylas. Po 1953 m. naminio alaus gamintojų persekiojimas tapo mažiau aršus, teismai pradėjo taikyti alternatyvias su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes.

Reikšminiai žodžiai: Sovietinė Lietuva, naminė aludarystė, sovietinės represijos, sovietų ekonominė politika, sovietinė teisė.

Įvadas

Darbuose, nagrinėjančiuose sovietų okupuotos Lietuvos istoriją XX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiais, didelis dėmesys skiriamas antisovietinei rezistencijai, jos slopinimui, taip pat sovietinės ideologijos diegimui įvairiose kasdienio gyvenimo srityse. Tuo tarpu okupacinio režimo bandymai riboti tam tikrą gyventojų ekonominę veiklą – kol kas baltoji dėmė lietuviškoje istoriografijoje. „Iš viršaus“ primestas visuomenės ūkinis ribojimas – amžinai aktuali tema: net ir šiais laikais viešumoje vyksta aršios diskusijos įvairių ekonominių praktikų (pavyzdžiui, degtindarystės, lengvųjų narkotikų platinimo, vertimo si prostitucija) teisinio reguliavimo klausimais.

Dėl šios priežasties galima teigti, kad visuomenė vienaip ar kitaip reaguoja į tam tikrus valdžios primestus ūkinės veiklos ribojimus, taigi visuomenišku požiūriu šių temų (ribojimų arba reagavimo į juos) tyrimas yra itin aktualus. Moksliniu požiūriu toks tyrimas aktualus dėl lietuviškoje istoriografijoje susiklosčiusio panašių temų savotiško vakuumo – sutinkant su tuo, kad ši konkreti tema yra nišinė, reikėtų sutikti ir su tuo, kad jos analizė galėtų vertingai prisidėti prie platesnių nelegaliosios ekonomikos reiškinių, visuomenės ir valstybės santykio tyrimų.

Straipsnio objektas – sovietinio režimo bandymai represinėmis priemonėmis pergalėti Šiaurės Lietuvoje tradiciškai įsitvirtinusių naminės aludarystės bei naminio alaus pardavinėjimo praktiką. Chronologinės ribos apima XX a penktąjį–šeštąjį dešimtmečius. Čia dera pastebėti, kad pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941) dar tegalima įžiūrėti tik šio reiškinio teisinių prielaidų formavimą, o nacių okupacijos metais (1941–1944) naminio alaus gamyba jokio nacių režimo dėmesio nesulaukė, tad aiškias gaires turinčią sovietinio režimo kovą su namine aludaryste galima išvelgti tik pokario metais. Galutinę chronologinę ribą galima sieti su šeštojo dešimtmečio antroje pusėje pastebėtais sovietinės sistemos liberalėjimo faktais, kurie akivaizdūs ir kalbant apie kovą su naminiais aludariais: vis dažniau įkliūvantiems buvo skiriamos nebe laisvės, o alternatyvios bausmės. Tai byloja apie besikeičiantį sovietinio režimo požiūrį į naminio alaus gamybą Šiaurės Lietuvoje.

Straipsnio mokslinę hipotezę galima apsibrėžti taip: suvokiant, kad pati idėja kriminalizuoti alaus (mūsų dienų supratimu – lengvojo alkoholio) gamybą ir pardavinėjimą yra kraštutinė (pavyzdžiui, nors Pirmojoje Lietuvos Respublikoje šie reiškiniai buvo viešai smerkiami, bet siūlymų bausti už juos kriminaline tvarka nebūta), logiškai kyla mintis, jog tam tikro visuomenės segmento, užsiimančio tokia veikla (naminio alaus gamyba ir pardavinėjimu), reakcija į šį procesą turėjo būti akcentuota į savisaugą, t. y. suvokus, kad veikla tapo nelegali, ji turėjo būti nutraukiama arba maksimaliai paslepiama. Tuo tarpu net paviršinis žvilgsnis į empirinę medžiagą leidžia matyti, jog to nebūta: kai kurie asmenys lyg niekur nieko toliau vertėsi naminio alaus gamyba ir per daug nesislėpdami jį pardavinėjo. Nuteistųjų aludarių malonės prašymuose dažnai sutinkami pasisakymai

apie nežinojimą, jog ši veikla yra nusikalstama. Taigi straipsnio mokslinė hipotezė: *sovietų valdžia Lietuvoje nedėjo pastangų, kad žinia, jog naminio alaus gamyba ir pardavinėjimas yra kriminalinis nusikaltimas, pasiektų visuomenę, taigi dauguma šia veikla užsiimančiųjų iki pat sulaikymo (ar kito teisinio persekiojimo) pradžios nežinojo, kad daro režimo požiūriu nusikalstamą veiką.*

Ši hipotezė bus patikrinta straipsnyje.

Šiuo atveju tikslinga paaiškinti, kodėl pasirinktas būtent Šiaurės Lietuvos regionas ir kaip jis apibrėžiamas. Kaip šio tyrimo šaltinių bazė pasirinkti Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo (toliau – LSSR ATP) fonde saugomi archyviniai dokumentai – nu-teistųjų už įvairias veikas malonės prašymai. Tokia prieiga leido pastebėti tendenciją, jog visi nuteistieji už naminio alaus gamybą yra susiję su Šiaurės Lietuva. Žvelgiant į naminius aludarius nuteisusius sovietinius liaudies teismus, akivaizdu, kad ši ekonominė praktika reišėsi teritorijoje nuo Mažeikių (vakarinė riba) iki Kupiškio (rytinė riba). Pietine šios teritorijos riba galima laikyti Panevėžio, Radviliškio ir Šiaulių miestus bei apylinkes, o šiaurine – Lietuvos SSR ir Latvijos SSR sieną (administracinę ribą). Kadangi kitų Lietuvos regi-onų liaudies teismams iš esmės netekdavo svarstyti naminių aludarių bylų, tad tikslinga susikcentruoti būtent į Šiaurės Lietuvą.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti sovietų režimo kovą su naminio alaus gamyba ir par-davinėjimu Šiaurės Lietuvoje XX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiais. Šį tikslą pras-minga skaidyti į kelis uždavinius: 1) ištirti naminių aludarių persekiojimo teisinės bazės suformavimą, taip pat panagrinėti klausimą, kiek naminio alaus gamybos kriminali-zavimo faktas galėjo būti žinomas patiems aludariams; 2) išnagrinėti sovietinių teismų praktiką kovoje su naminio alaus gamyba; 3) išanalizuoti malonės teikimo praktiką nu-teistiesiems už naminę aludarystę. Straipsnyje naudojami aprašomasis ir šaltinių kritikos metodai.

Istoriografija. Lietuviškoje istoriografijoje ši tema visiškai nenagrinėta. Tegalima pa-minėti sovietinių teisininkų Birutės Vaitkutės¹, Alfonso Čepo² ir Petro Simėno³ tyrimus apie spekuliaciją – kaip nusikalstamą veiką, artimą nelegaliai verslinei veiklai – tokiai kaip naminio alaus gamyba. Šios temos kontekstinis įvadas galėtų būti šio straipsnio autoriaus ankstesnis tyrimas, nagrinėjantis antidegtindarišką propagandą 1938–1940 m. Lietuvoje⁴. Verta paminėjimo rusų istoriko Jevgenijaus Andriochino disertacija, nagrinėjanti SSRS

¹ Birutė Vaitkutė, *Baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją*, [diplominis darbas], Vilnius, 1956.

² Alfonsas Čepas, A. *Grobstymas ir spekuliacija – praeities atgyvena*, Vilnius: Mintis, 1965.

³ Petras Simėnas, *Baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją*, [diplominis darbas], Vilnius, 1974.

⁴ Darius Indrišionis, *Nelegalių ekonominių veiklų ir kovos su jomis vaizdiniai lietuviškoje spaudoje 1938–1940 metais*, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2020, t. 46, p. 82–99.

visuomenės verslinę veiklą XX a. šeštajame–devintajame dešimtmečiais⁵. Visgi šie paminėti darbai iš esmės tik netiesiogiai liečia nagrinėjamą temą, kuri, tenka pripažinti, iki šiol visiškai nėra sulaukusi tyrėjų dėmesio.

Žinoma, galima būtų priekaištauti dėl to, kad kalbant apie tyrimo istoriografiją nėra įtraukta gausi Vakarų istoriografija, susijusi su alkoholio vartojimo ir įplaukų į valstybės išdą iš alkoholio temomis. Dera pastebėti, kad tai padaryta sąmoningai, nes akivaizdu, kad šiame straipsnyje nagrinėjama tema tik formaliai susijusi alkoholio vartojimo kontrole SSRS: žvelgiant į teisinę bazę, suformavusią prielaidas naminių aludarių persekiojimui okupuotoje Lietuvoje, akivaizdu, jog šio proceso kilmė yra susijusi su dar pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941) prasidėjusiu ekonominio visuomenės aktyvumo varžymu. Šiame kontekste naminio alaus gamintojai yra gerokai artimesni kokių nors sovietų draustų amatų (pavyzdžiui, avikailių apdirbimo) atstovams nei degtindariams (nes degtindarystė gerokai griežčiau persekiota ir Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, ir pirmuoju sovietmečiu, ir nacmečiu, o ypač – pokariu). Persekiojimas už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą – tai tema ne apie režimo bandymus kovoti su alkoholizmu, o apie siekį riboti tam tikras visuomenės ūkinio aktyvumo formas.

Šaltiniai. Kaip minėta, šio tyrimo šaltinių bazę sudaro LSSR ATP fonde (LCVA, f. R-758) saugomi dokumentai: nuteistųjų malonės prašymai ir su jais siunčiama dokumentacija – teismų nuosprendžiai, nutartys ir kt. Pasirinkta metodologinė prieiga – nuteistųjų malonės prašymų ir juos lydinių dokumentų analizė – leidžia susidaryti platesnį režimo kovos su nelegaliomis ekonominėmis praktikomis suvokimą, kai analizuojamas ne konkretus siauras regionas (kokio nors atsitiktinai pasirinkto sovietinio liaudies teismo nagrinėtų baudžiamųjų bylų analizė) ar konkreti siaura ūkinio gyvenimo sritis (kokios nors sovietinės institucijos, pavyzdžiui, Prekybos ministerijos dokumentų analizė), o bendražmogiško siekio malonės keliu sumažinti savo bausmę vienijamų už įvairias veikas nuteistų įvairių regionų gyventojų dokumentai. Tokia prieiga leidžia tyrėjui susidaryti platų panoraminį vaizdą, suvokti tam tikrų regionų specifiką, taip pat ir visą Lietuvos SSR vienijančias tendencijas.

Kalbant apie nagrinėjamų šaltinių kritiką, reikėtų suprasti, jog malonės prašymuose nuteistų asmenų (ar jų artimųjų) pateikiamą informaciją dera vertinti kritiškai vien dėl suprantamo tikslo, kodėl malonės prašymas apskritai yra rašomas, – siekiant sušvelninti savo (ar nuteisto artimojo) padėtį, bausmę. Nepaisant to, nagrinėjant daugybę už tas pačias veikas nuteistų asmenų malonės prašymų, imamos išvelgti subjektyvios ypatybės (būdingos konkrečiau nuteistojo istorijai, pasirinktai malonės prašymo strategijai) ir objektyvios bendrybės (kurios dažniausiai sutampa kalbant apie visus malonės prašan-

⁵ Евгений Андриухин [Jevgenij Andriochin], *Предпринимательская деятельность населения СССР в 50-80-е годы XX века* [Predprinimatelskaja dejatelnost naselenija SSRS v 50–60 gody XX veka], Купск, 2011, [online], in: <https://www.disserscat.com/content/predprinimatelskaya-deyatelnost-naseleniya-sssr-v-50-80-e-gody-xx-veka> (2023-11-13).

čiuosius, nuteistus už panašias veikas). Būtent iš tų objektyvių bendrybių visumos šiuo atveju galima padaryti tam tikras bendras išvadas, susijusias su naminio alaus gamintojų ir pardavinėtojų veiklos ir baudžiamojo persekiojimo aplinkybėmis. Dėl šios priežasties manytina, kad pasirinkta šaltinių bazė, nors ir vertintina atsargiai, yra tinkama nagrinėjant pasirinktą temą.

Be to, kaip pagalbinis šaltinis naudoti sovietiniai teisės aktai – tuo metu galiojęs sovietinis Baudžiamasis kodeksas (BK), kurio pagrindą sudarė 1926 m. RSFSR BK, ir sovietų okupuotos Lietuvos ūkinį gyvenimą reguliavusi 1940 m. paskelbta LSSR Konstitucija bei 1941 m. gegužę paskelbtas LSSR ATP įsakas apie verslo mokestį Lietuvos SSR (iš esmės pats svarbiausias šio straipsnio kontekste teisės aktas – tas, kuris naminę aludarystę pastatė už įstatymo ribos).

Apibendrinant pasirinktus tyrimo šaltinius, žinoma, būtų galima kritikuoti pasirinktą prieigą – žvelgti į „iš viršaus“ inicijuotą naminių aludarių persekiojimą per oficialius sovietinės teisės aktus (t. y. labiau tuos, kurie atspindi pasirinkimo pradėti tam tikrą persekiojimo kampaniją rezultata, jo įtvirtinimą teisės aktuose) ir šaltinius „iš apačios“ (t. y. nuteistųjų aludarių ir jų artimųjų malonės prašymus). Logiškai keltinas klausimas, gal ši reiškinį išsamiau atskleistų represinių institucijų, pavyzdžiui, milicijos šaltiniai. Sutinkant su tuo, kad milicijos dokumentų įtraukimas galėtų papildyti šį tyrimą, dera pripažinti ir tai, kad kritiškas žvilgsnis į daugybę nuteistųjų malonės prašymų taip pat leidžia sužinoti daug informacijos, kurios sausi ir dažnai formalūs (skirti „atsirašinėjimui viršininkams“) milicijos dokumentai negalėtų atskleisti. Be to, tyrime nekeliamas uždavinys atskleisti tikslų naminio alaus gamintojų ir pardavėjų persekiojimo mastą – užsibrėžtiems uždaviniams yra visiškai pakankama pasirinkta šaltinių bazė. Norėtusi tikėti, kad kitų mokslo sričių tyrėjai (pavyzdžiui, kriminologai) pastebės šį tyrimą ir ateityje jį galbūt papildys naujomis vertingomis mokslinėmis įžvalgomis.

Naminių aludarių persekiojimo teisinės bazės suformavimas

Šiaurės Lietuvos tradicija gaminti naminį alų, o ne naminę degtinę, buvo pastebima dar Pirmosios Lietuvos Respublikos spaudoje. „Apie Joniškį, tiesa, naminės degtinės beveik niekas nedaro, bet už tai labai madoj naminis alus, kuris taip pat turi daug nuodų. Dar blogiau, kad pradeda gaminti „šamarlaką“ (cukrinį alų), kuris ne mažiau kenksmingas ir už naminę degtinę“, – konstatavo nežinomas „Lietuvos Aido“ korespondentas 1938 m. lapkritį⁶. Tų pačių metų gruodį užsiminta ir apie tai, kad „mūsų saugumo organai pradėjo aktingai kovoti“ su „šamarliako“ („cukrinės“) gamintojais: esą toks alus, gaminamas iš rugių, bulvių, runkelių, cukraus, yra nepalyginamai kenksmingesnis sveikatai nei tradicinis miežių alus. „Ypatingai tokį alų daro Šiaurės Lietuvos vietose“, – teigė žinutės autorius,

⁶ „Naminio alaus kraštas“, in: *Lietuvos Aidas*, 1938-11-29, nr. 542, p. 8.

tačiau konkrečių kovos su naminio alaus gamyba regione faktų nepateikė⁷. Nepaisant tokių pavienių pranešimų, naminio alaus gamyba neatrodė kaip reikšminga problema. Tuo tarpu degtindarystė buvo didelio valstybės institucijų dėmesio sulaukianti problema – tokio lygio, kad 1938 m. su namine degtine ėmėsi kovoti Valstybės saugumo departamentas: suaktyvinta propaganda, suorganizuota po Lietuvą keliaujanti „Paroda naminės degtinės žalai pavaizduoti“⁸. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje naminis alus tebuvo nedidelė yda, paltygi su esmine problema – degtindaryste.

1940 m. birželį SSRS okupavus Lietuvą netrukus prasidėjęs pseudokonstitucinis okupacijos įforminimas iš pradžių niekaip nelietė naminio alaus gamintojų: rugsėjo 1 d. paskelbtos LSSR Konstitucijos 8 straipsnis skelbė, kad „greta socialistinės ūkio sistemos Lietuvos TSR yra leidžiamas privatinis pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkis, smulkios privatinės pramoninės bei prekybinės įmonės įstatymo numatytose ribose“⁹. Visgi „įstatymo numatytos ribos“ buvo linkusios spėriai siaurėti: spalio 10 d. paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie Baudžiamojo Statuto 242 str. papildymą – jame nurodyta, kad asmenys, užsiimantys spekuliacija (o šio termino turiniu įvardytos „slapta prekyba“, „kainų pakėlimas“, „atsargų sudarinėjimas“ ir „prekių slėpimas“), bus baudžiami nuo penkerių iki dešimties metų laisvės atėmimo bausme kartu su spekuliacijos objekto konfiskacija ir galima turto konfiskacija¹⁰. Spalio 19 d. paskelbtas LSSR teisingumo liaudies komisaro aplinkraštis LSSR teismams – savotiškas instruktažas, kaip atpažinti ir klasifikuoti „spekuliaciją“: už šią veiklą galėjo būti baudžiami ne tik prekybos verslu užsiimantys asmenys, bet ir „šiaip asmenys“. Pats „spekuliacijos“ turinys gerokai išsiplėtė: jei anksčiau [iš esmės – Pirmojoje Lietuvos Respublikoje ir su ja susijusioje teisės kultūroje – *D. I.*] „spekuliacija“ buvo numatyta kaip „pernelyg didelis kainų pakėlimas“, tai okupacinė valdžia „spekuliantais“ įvardijo ir asmenis, užsiimančius „versliška prekyba be reikiamo patento ar leidimo“ („slapta prekyba“); asmenis, reikalaujančius iš pirkėjo aukštesnių kainų, nei nustatyta atitinkamais sovietinių institucijų nurodymais („nustatytų kainų pakėlimas“); asmenis, kurie „turėdami pirkėjų reikalaujamų prekių, pasipelnymo tikslu jas nuo pirkėjų slepia ar parduoda ne visiems pirkėjams“ („prekių slėpimas nuo pardavimo“), bei asmenis, kaupiančius produktų ir prekių atsargas, „kurios viršija normalias gero šeimininko sudaromas savo ir savo šeimos reikalams atsargas“ („viršnorminių atsargų sudarymas“)¹¹. Remiantis tokiu „spekuliacijos“ išaiškinimu, kai kurie naminio alaus gamintojai jau galėjo būti paversti „spekuliantais“: jei parduodavo savo produkciją (nami-

⁷ „Baudžia už alaus darymą“, *ibid.*, 1938-12-31, nr. 592, p. 4.

⁸ Žr. D. Indrišionis, *op. cit.* p. 91-94.

⁹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-01, nr. 85, p. 3.

¹⁰ LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie Baudžiamojo Statuto 242 str. papildymą, in: *Tarybų Lietuva*, 1940-10-10, nr. 9, p. 1.

¹¹ Teisingumo liaudies komisaro bendraraštis Nr. 219, *ibid.*, 1940-10-19, nr. 17, p. 6.

nį alų) kitiems asmenims, pavyzdžiui, kaimynams ar netgi giminaičiams, tai turėjo būti traktuojama kaip „slapta prekyba“; jei kaupdavo tam tikras naminio alaus gamybai reikalingas atsargas (pavyzdžiui, miežius, apynius, mieles, cukrų), tai galėjo būti traktuojama kaip „viršnorminių atsargų sudarymas“. Taigi jau 1940 m. spalį naminio alaus gamintojai Lietuvos SSR galėjo pakliūti į teisiųjų suolą – tiesa, kol kas tik kaip „spekulantai“: jei kaupdavo dideles atsargas alaus gamybai arba jei pagamintą alų parduodavo neturėdami tam „reikiamo patento ar leidimo“.

Gruodžio 1 d. paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie RSFSR baudžiamojo, civilinio kodeksų ir darbo įstatymų laikiną taikymą Lietuvos SSR teritorijoje¹². Šis teisės aktas naminių aludarių kontekste aktualus tuo, kad naujai įvestame RSFSR BK šalia jau aptartos „spekuliacijos“ (BK 107 str. – nuo penkerių metų laisvės atėmimo¹³) atsirado ir BK straipsnis „Vertimasis uždraustu verslu“ (BK 99 str. – iki dvejų metų laisvės atėmimo su turto konfiskacija ir prekybos teisių atėmimu) – ši veika buvo aiškinama kaip „gamyba, saugojimas ir pirkimas su tikslu parduoti, taip pat ir vertimasis produktais, žaliavomis ir gaminiais, kurių atžvilgiu egzistuoja specialūs draudimai ar apribojimai“¹⁴. Nepaisant pastarojo BK straipsnio atsiradimo, bent kol kas LSSR naminiams aludariams jis teisiškai nebuvo aktualus: kol kas nebuvo jokio teisės akto, draudžiančio užsiimti naminio alaus gamyba. Tuo tarpu namie pagaminto alaus pardavimas jau buvo nelegalus ir grėse kaltinimu spekuliacija – kaip „slaptos prekybos“ apraiška.

Teisės aktas, draudžiantis užsiimti naminio alaus gamyba, buvo išleistas tik pačioje pirmojo sovietmečio pabaigoje – 1941 m. gegužės 14 d. paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl verslo mokesčio iš privačių įmonių ir verslų Lietuvos SSR. Jame buvo nurodyta, kad privačių įmonių savininkai, naminiai gamintojai ir amatininkai (tarp jų ir tie, kurie nuo verslo mokesčio atleisti) yra įpareigojami prieš naujųjų metų pradžią kasmet išsiimti atitinkamos apskrities (ar miesto) Finansų skyriuje išduotus registracijos leidimus verslui. Be to, išvardytos prekybos bei verslo rūšys, kuriomis draudžiama verstis ir kurioms negalima išdavinti registracijos leidimų. Be aukso ar brangakmenių prekybos, sprogstamųjų medžiagų gamybos, poligrafinių ir kitų verslų, įstatymo straipsnio h punkte buvo paminėta „alkoholinių gėrimų gamyba, supirkto ir duotojo perdirbti tabako bei machorkos perdirbimas“¹⁵. Tai buvo oficialus sovietinis naminio alaus gamybos kriminalizavimas: paskelbus šį įsaką, naminio alaus kartu su kitų alkoholinių gėrimų gamyba tapo Lietuvos SSR teritorijoje veikusio RSFSR BK (1926 m. redakcijos) 99 straipsnio

¹² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl laikinio taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje, *ibid.*, 1940-12-01, nr. 54, p. 1.

¹³ УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РСФСР [Ugolovnyj kodeks RSFSR], Москва, 1950, p. 80, [online], in: https://istmat.org/files/uploads/49552/ugolovnyj_kodeks_rsfsr_-_1950.pdf, (2023-11-13).

¹⁴ *Ibid.*, p. 76.

¹⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl verslo mokesčio iš privačių įmonių ir verslų Lietuvos TSR Respublikoje, in: *Tarybų Lietuva*, 1941-05-14, nr. 111, p. 1.

„Vertimasis uždraustu verslu“ objektu. Nuo tol naminiai aludariai galėjo būti nuteisti ne tik už prekybą naminiu alumi (remiantis tuo metu išleistais teisės aktais, tai turėjo būti traktuojama kaip „slapta prekyba“ – „spekuliacija“, t. y. pagal BK 107 str.), bet ir vien už naminio alaus gamybą be pardavimo (tai turėjo būti traktuojama kaip „Vertimasis uždraustu verslu“, t. y. pagal BK 99 straipsnį).

Tiesa, teisinės bazės suformavimas buvo viena, o reali praktika buvo kita: jei pirmojo sovietmečio užteko naminių aludarių persekiojimo teisiniais pagrindams suformuoti, tai reali baudžiamoji praktika iki nacių ir sovietų karo pradžios taip ir nesusiformavo: LSSR NKVD OBCHSS [Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyrius – D. I.] 1940–1941 m. pranešimuose apie sulaikytus „spekulantus“ ar „grobstytojus“ nefigūravo naminio alaus gamintojai¹⁶; jie jokia forma nefigūruoja ir išlikusiuose 1940–1941 m. Šeduvos¹⁷, Vaškų¹⁸ ar Ukmergės¹⁹ liaudies teismų dokumentuose. Tai galima paaiškinti dviem tezėmis. Pirmą – 1940–1941 m. sovietiniam režimui Lietuvoje daug aktualesnė buvo kova su kitos rūšies „spekuliacija“ – pirkimo vajumi miestuose. Kova su „kaimo spekuliantais“ (kuriems tam tikra prasme būtų galima priskirti ir naminio alaus gamintojus) buvo tolesnis sovietizacijos etapas. Antra – dėl vėlyvo (1941 m. gegužė mėn.) naminio alaus gamybos kriminalizavimo pasodinti pirmuosius naminius aludarius į teisiamųjų suolą sovietai Lietuvoje tiesiog nespėjo: už mėnesio prasidėjo nacių ir sovietų karas ir sovietiniams okupantams teko laikinai pasitraukti iš Lietuvos teritorijos.

Nagrinėjant tai, kiek naminio alaus gamybos ir pardavinėjimo kriminalizavimo faktas buvo žinomas patiems aludariams, dera aptarti dvi problemas: 1) sklaidos problemą; 2) supratimo problemą. Kalbant trumpai, sklaidos problema verčia abejoti, ar sovietų valdžios įvykdytas naminio alaus gamintojų kriminalizavimo faktas tapo žinomas tiems, kuriems ši informacija buvo aktuali (iš esmės – paties naminio alaus gamintojams), o supratimo problema verčia suabejoti tuo, ar netgi kažkokiu būdu sužinoję informaciją apie sovietų valdžios sprendimą kriminalizuoti naminio alkoholio gamybą naminiai aludariai suprato, jog šis draudimas taikomas ir jiems.

Sklaidos problemą būtų galima įvardyti taip: nors sovietiniuose teisės aktuose galima buvo išskaityti draudimą verstis namine aludaryste ir platinti naminį alų, tačiau tų pačių teisės aktų (ir iš jų plaukiančio žinojimo) sklaida buvo nepakankama. Visų pirma, kaip minėta, faktiškai naminio alaus gamyba LSSR buvo uždrausta 1941 m. gegužės 14 d., apie tai buvo paskelbta sovietiniuose dienraščiuose. Nepaisant to, spauda anaip tol ne visada

¹⁶ Žr. LSSR NKVD OBCHSS įvykių suvestinės, siųstos LKP CK (1940 m. lapkritis – 1941 m. balandis), in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap. 2, b. 159.

¹⁷ Šeduvos liaudies teismo 1940–1941 m. baudžiamųjų bylų apyrašas, in: *Lietuvos valstybės centrinis archyvas* (toliau – LCVA), f. R-590, ap. 1, b. 60.

¹⁸ Vaškų liaudies teismo 1940–1941 m. baudžiamųjų bylų apyrašas, *ibid.*, f. R-591, ap. 1 (apyrašo aprašas).

¹⁹ Ukmergės liaudies teismo baudžiamųjų ir civilinių bylų apyrašas, *ibid.*, f. R-824, ap. 1 (apyrašo aprašas).

pasiekdavo visus miestuose gyvenančius žmones, o kalbant apie naminę aludarystę, dažniausiai buvo turimas reikalas su kaimiška vietoje, kur dienraščių sklaida buvo dar problemiškesnė.

Antra, tepraėjus vos pusantro mėnesio po minėto draudimo pasirodymo, prasidėjo karas ir Lietuvą užėmė naciai. Po karo grįžę sovietai minėto draudimo viešai per dienraščius nebekartoję – turėjo būti tarytum pagal nutylėjimą suprantama, kad 1941 m. pavasarį paskelbti sovietiniai teisės aktai ir toliau, jų nekartojant, galioja. Tačiau tai – sovietinio režimo pozicija. Visuomenės požiūriu, tai anaip tol nebuvo visuotinai suprantama – tikėtina, kad dalis asmenų, net jei juos 1941 m. gegužę ar birželį ir pasiekė žinia, kurią sovietai norėjo perduoti minėtu teisės aktu, manė, kad į pokarį šio teisės akto galiojimas nepersikelia arba turi būti iš naujo paskelbtas (kitu pavidalu, nauja forma, labiau atliepiančia po karo susiklosčiusią naują realybę).

Žinoma, būtų galima samprotauti, jog besidomintis žmogus visada galėjo norimos informacijos ieškoti pats, įsigyti ir analizuoti sovietinės valdžios leistų teisės aktų rinkinius, Baudžiamąjį kodeksą ir t. t., tačiau abejotina, ar tokie filosofiniai polinkiai buvo būdingi Šiaurės Lietuvos naminiams aludariams.

Supratimo problemą galima išvesti iš minėtame 1941 m. gegužės 14 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsake esančio termino „alkoholinių gėrimų gamyba“: tikėtina, jog dalis žmonių nesuprato, kad šis konstruktas apima ir naminių alų. Tokia mintis iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksaliai, bet minėtame dokumente nėra kalbama apie naminės degtinės gamybą (iš dalies suprantama kodėl – nes degtindarystė buvo draudžiama pagal kitus sovietinius teisės aktus, Baudžiamąjį kodeksą), o didelė dalis okupuotos Lietuvos visuomenės galėjo suprasti, jog konstruktas „alkoholinių gėrimų gamyba“ apima būtent tai, ypač žinant krašto kontekstą bei pastarųjų metų įvykius, kai su degtindaryste Lietuvoje buvo plačiai ir organizuotai kovota.

Kalbant ir apie vėlesnį sovietmetį, įvairių amžininkų atsiminimuose galima aptikti faktų, kad į alų žiūrėta kaip į ne visai alkoholinį gėrimą: pasitaikydavo, kad alų laikė tiesiog „gaivinančiu gėrimu“ (kaip girą ar limoną), parduodavo netgi nepilnamečiams ir pan. Tikėtina, jog pirmaisiais pokario metais, ypač kaimo vietovėse, toks požiūris buvo dar labiau išsikerojęs. Taigi galima manyti, kad nemenka dalis naminių aludarių savęs nelaikė naminio alkoholio gamintojais – juk jie negamino naminės degtinės.

Žinoma, tiek sklaidos, tiek suvokimo problemos – tik teorinio pobūdžio samprotavimai. Tačiau straipsnyje analizuojama medžiaga rodo jas pagrindžiantį rezultatą: iš tiesų tarp nuteistųjų aludarių malonės prašymų galima rasti ne vieną teiginį, leidžiantį spręsti, kad asmuo nežinojo, jog naminio alaus gamyba ir pardavinėjimas – nusikalstama veika. Galima neginčijamai sutikti su viena sąlyga – sovietinis režimas tikrai nedarė nieko, kad visuomenei šio draudimo esmė būtų paaiškinta suprantamai.

Sovietinių teismų praktika kovoje su naminio alaus gamyba

Nacių okupacijos metu naminio alaus gamyba netraktuota kaip problema. Nacių režimas okupuotoje Lietuvoje įvedė spirito monopolį²⁰, „Parodos naminės degtinės žalai pavaizduoti“ pagrindu sukūrė „priešalkoholinę parodą“ ir paleido ją į kelionę po Lietuvą²¹, net viešai grasino degtindariams mirties bausme (pavyzdžiui, jei šie samanės gamybai su naudotų daugiau kaip 10 centnerių grūdų)²². Šiame kontekste naminiai aludariai tarytum kuklus upelis ištirpo sraunioje degtindarystės upėje. Jei sovietai, vykdydami socialinius ir ekonominius okupuotos Lietuvos pertvarkymus, patys naminės aludarystės reiškiniu nepastebėdami jį nejučia užkabino (sukurdami teisinę bazę „spekulantams“ persekioti ir privataus verslo administracinei kontrolei), tai naciai grįžo į jiems, atrodo, visai priimtina paskutiniųjų Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metų vagą, kai esminė problema buvo naminė degtinė, o ne naminis alus.

1944 m. antroje pusėje reokupuodami Lietuvą sovietai ją aptiko visai kitokią nei 1940 m.: išžudyti žydai, apgriauti ar net visai sugriauti miestai, išplėstos parduotuvės ir sandėliai, pyliavomis nuskurdintas žemės ūkis. Tokiomis aplinkybėmis buvo neįmanoma išsyk grįžti prie sovietizacijos procesų, įgavusių pagreitį 1941 m. pavasarį. Nekeista, kad šiame kontekste ir naminio alaus gamintojų persekiojimas prasidėjo ne iškart. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentuose, atskleidžiančiuose malonės nuteistiesiems teikimo procesą 1944–1947 m., nepasitaikė nė vieno atvejo, kai malonės prašė už naminio alaus gamybą nuteistas asmuo. Tuo tarpu su naminės degtinės gamyba susiję asmenys buvo baudžiami pagal BK 102 str. 1 dalį („Naminės degtinės gamyba ir laikymas su tikslu parduoti, o taip pat prekyba ja“), kuri numatė laisvės atėmimą iki vienerių metų arba pataisos darbus tam pačiam laikotarpiui. Kaip švelnesnė bausmės forma buvo numatyta bauda iki 500 rublių. Žvelgiant į pirmųjų pokario metų LSSR teismų praktiką, atskleidžiančią nuteistųjų malonės prašymuose, akivaizdu, kad pasitaikė asmenų, nubaustų už naminės degtinės varymą tiek laisvės atėmimo, tiek pataisos darbų bausmėmis. Pavyzdžiui, Šakių apskrities gyventojas M. A. 1946 m. už naminės degtinės laikymą (kratos metu rasti „3 pusbonkiai samagono, 2 tuščios bonkos nuo samagono ir skardinis nuo samagono apie 20 ltr. talpos“) buvo nuteista vieneriems metams pataisos darbų 15 proc. išskaitant iš darbo užmokesčio²³. Tuo tarpu Pagėgių apskrities gyventojas S. K. 1946 m. už naminės degtinės gamybą bei pardavinėjimą Pagėgių turguje buvo nubaustas vieneriems metams laisvės atėmimo²⁴. Panašių atvejų pirmaisiais pokario metais buvo gausu. Žinoma, tai neleidžia spręsti, kad naminės degtinės gamintojai nebuvo baudžiami pini-

²⁰ Juozas Undraitis, „Teisiniai nuostatai spirito monopolio srityje“, in: *Policija*, 1944, nr. 2, p. 21–23.

²¹ „Priešalkoholinę parodą aplankė 37 000 žmonių“, in: *Naujoji Lietuva*, 1943-11-10, nr. 263, p. 4.

²² „Didelės bausmės už naminės varymą“, in: *Į laisvę*, 1942-10-13, nr. 239, p. 6.

²³ Nuteistųjų malonės prašymų svarstymų dokumentai, 1944–1947 m., in: *LCVA*, f. R-758, ap. 5, b. 1, l. 45.

²⁴ *Ibid.*, l. 96.

ginėmis baudomis, tiesiog tikėtina, kad tokią baudą gavę asmenys malonės neprašydavo dėl sąlyginai menko jos dydžio [naminės degtinės litro kaina juodojoje rinkoje pirmaisiais pokario metais siekė apie 100–120 rublių, taigi 500 rublių bauda nebuvo milžiniška – D. I.]. Pastebėtina, kad tokia gana liberali kovos su degtindariais sovietinių teismų praktika greitai baigėsi – 1948 m. balandžio 7 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką Apie baudžiamąją atsakomybę už naminės degtinės gaminimą ir realizavimą, kurio pirmasis straipsnis numatė nuo šešerių iki septynerių metų laisvės atėmimo bausmes už naminės degtinės platinimą, o antrasis – nuo vienerių iki dvejų metų laisvės atėmimo už naminės degtinės gamybą be tikslo ją platinti²⁵. Šis įsakas netrukus imtas praktikuoti LSSR teismuose, pavyzdžiui, 1950 m. Mažeikių liaudies teismas nuteisė sutuoktinius F. Š. ir Z. Š. už naminės degtinės supirkinėjimą ir pardavinėjimą: aktyviau veikloje dalyvavusi Z. Š. buvo nuteista šešeriems metams laisvės atėmimo, o jos vyras F. Š. irgi nuteistas tokia pačia laisvės atėmimo bausme, tačiau išsyk nuo bausmės buvo lygtinai atleistas (pagal BK 53 str.) – paskyrus šešerių metų bandomąjį laikotarpį. Toks sušvelninimas F. Š. skirtas dėl to, nes „tik viena liudytoja parodė, kad F. Š. pardavęs vieną litrą, L[iaudies] teismas randa galimybę taikyti BK 53 str.“²⁶ Toks pavyzdys rodo, kad kai kurie teismai gebėjo lanksčiai žiūrėti net į siauras baudžiamosios sankcijos ribas (nuo šešerių iki septynerių metų laisvės atėmimo – be jokių mažesnių bausmių) numačiusį baudžiamąjį SSRS ATP įsaką.

Šiame degtindarių griežto baudimo kontekste išryškėja gerokai švelnesnis naminių aludarių vertinimas sovietinės teisės požiūriu. Nors BK 99 str. („Vertinasis uždraustu verslu“) numatė laisvės atėmimo bausmę iki dvejų metų, tačiau taip pat neapibrėžė, kokios galėtų būti švelnesnės bausmės formos. Tai, kad iki 1949 m. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui adresuotuose malonės prašymuose naminiai aludariai niekaip nefigūruoja, leidžia spręsti, kad pirmaisiais pokario metais jiems nebūdavo skiriamos bausmės, susijusios su laisvės atėmimu. Esama duomenų, kad naminio alaus gamintojai galėjo būti nubausti netgi neteisminiu būdu: 1950 m. Joniškio apskrities pirmasis liaudies teismas teisė sutuoktinius J. M. ir J. M. už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą. Nors nuosprendžio įžanginėje dalyje buvo pažymėta, kad nė vienas sutuoktinių nėra teismo baustas, bet nuosprendžio dėstomojoje dalyje pažymėtas toks teiginys apie J. M. (vyro) ankstesnę veiklą: „Be to, matoma, kad J. M. 1949 m. už alaus pardavinėjimą sausio 25 d. buvo nubaustas 500 rb. bauda.“²⁷ Nors minėtame nuosprendyje niekaip nepatikslinta, kas ir kuo remdamasis nubaudė asmenį už alaus pardavinėjimą pinigine bauda, tačiau galima

²⁵ УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ИЗГОТОВЛЕНИЕ И ПРОДАЖУ САМОГОНА [Ukaz Prezidiuma verhovnogo soveta SSRS ob ugotovnoy otvetstvenosti za izgotovlenie i prodazhi samogona], 1948-04-07, in: Исторический альманах, [online], in: [https://wfi.lomasm.ru/русский.указы_ссср_1917-1992/указ_президиума_вс_ссср_от_07.04.1948_об_уголовной_ответственности_за_изготовление_и_продажу_самогона_\(2023-02-26\)](https://wfi.lomasm.ru/русский.указы_ссср_1917-1992/указ_президиума_вс_ссср_от_07.04.1948_об_уголовной_ответственности_за_изготовление_и_продажу_самогона_(2023-02-26)).

²⁶ Mažeikių apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1950-03-13, in: LCVA, f. R-758, ap. 5, b. 71, l. 73.

²⁷ Joniškio apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1950-04-05, *ibid.*, b. 60, l. 219.

spėti, kad tai galėjo būti padaryta vietos vykdomojo komiteto Finansų skyriaus darbuotojų, išdavinėjusių patentus ir leidimus. Tokį spėjimą patvirtina kitas pavyzdys. 1949 m. tas pats Jonišio apskrities pirmasis liaudies teismas už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą nuteisė Z. G.: taip pat nenurodyta, jog moteris būtų buvusi anksčiau teismo bausta, tačiau minima, kad „ji jau anksčiau buvo finansų inspekcijos nubausta už tai 500 rb.“, taip pat minimi nemaži alaus kiekiai, kuriais prekiauta – 50, 100, 300 litrų²⁸. Tai rodo, kad net palyginti stambios apimties prekybą naminiu alumi pirmaisiais pokario metais režimas galėjo traktuoti vis dar ne baudžiamosios atsakomybės ribose. Čia paminėtinas dar vienas atvejis – 1949 m. to paties teismo už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą nuteista P. A. buvo apibūdinta kaip anksčiau „bausta pagal BK 105 str. 2000 rb. bauda“²⁹. Minėtas BK 105 str. – „Prekybos taisyklių pažeidimas“ – numatė bausmes iki vienerių metų pataisos darbų arba 2000 rublių baudą, tačiau šio BK straipsnio turinys („Pažeidimas taisyklių, reguliuojančių prekybą, jeigu jose nėra specialiai aptartas baudimas administracine tvarka“) keistai netiko kalbant apie dar 1941 m. uždraustu verslu įvardytą naminių alkoholinių gėrimų gamybą. Tokie teismų praktikos svyravimai (pastebėtina, kad čia kalbama tik apie aludarių bylas, 1949–1950 m. laikotarpiu svarstytas viename konkrečiame – Jonišio apskrities pirmajame liaudies – teisme) ir neteisminio aludarių baudimo galimybė leidžia teigti, kad pirmaisiais pokario metais sovietinis režimas dar nebuvo išgryninęs unifikuotos kovos su namine aludaryste teismų praktikos Lietuvos SSR.

Tuo pat metu formavosi kita – gerokai aiškesnė ir nuoseklesnė – sovietinės teismų praktikos apraiška: nustačius, jog naminis aludaris gamino ir pardavinėjo alų, tačiau tai darė iš supirktų žaliavų (t. y. ne pats gamino žaliavą, o ją supirkinėjo), inkriminuoti BK 107 str. („Spekuliacija“), numatantį laisvės atėmimą nuo penkerių iki dešimties metų. Pirmuoju į šio tyrimo akiratį pakliuvusiu tokio tipo atveju galima įvardyti 1948 m. Šiaulių miesto pirmojo liaudies teismo dešimties metų laisvės atėmimo bausme nuteistą A. V., kuri, anot nuosprendžio, iš valstiečių supirkinėjo salyklinius miežius, pagamino apie 130 litrų alaus ir jį pardavinėjo po 8 rublius už litrą³⁰. Žinoma, netgi ir ši, atrodytų, gana aiški praktika kai kuriuose teismuose būdavo iškraipoma: pavyzdžiui, 1948 m. gruodį Pakruojo liaudies teismas nuteisė naminių alų gaminusį ir pardavinėjusį A. S. septyneriems metams laisvės atėmimo pagal BK 107 str., o 1949 m. sausį LSSR Aukščiausiajam Teismui teko nuosprendį koreguoti: kaltinimas perkvalifikuotas į BK 99 str. ir skirta „tik“ dvejų metų laisvės atėmimo bausmė³¹. Pora atvejų, kai LSSR Aukščiausiasis Teismas panaikindavo kaltinimus spekuliacija (BK 107 str.) ir paliko tik kaltinimą už vertimąsi uždraustu verslu (BK 99 str.), pasitaikė ir vėliau³², tačiau tai tebuvo

²⁸ Žinios apie nuteistąją Z. G., *ibid.*, b. 32, l. 380.

²⁹ Jonišio apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1949-12-06, *ibid.*, b. 37, l. 273.

³⁰ Šiaulių miesto I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1948-04-16, *ibid.*, b. 92, l. 213.

³¹ Išrašas iš LSSR ATP posėdžio protokolo, 1950-03-28, *ibid.*, b. 34, l. 59.

³² Pvz: Žinios apie nuteistąją A. M., *ibid.*, b. 219, l. 23; LSSR Aukščiausiojo Teismo nutartis, 1954-04-20, *ibid.*, b. 186, l. 159.

Naminio alaus gamybos atvejai 1948–1955 m. pagal LSSR liaudies teismų nuosprendžius

Teismas	Atvejai	Teismas	Atvejai	Teismas	Atvejai
Radviliškis	3	Šiauliai	1	Ramygala	2
Pakruojis	3	Biržai	2	Vabalninkas	2
Mažeikiai	2	Linkuva	8	Pasvalys	5
Joniškis	7	Kupiškis	1	Panevėžys	10

Iš viso – 46 atvejai

pavieniai atvejai. Dažniausiai liaudies teismai gebėjo atskirti šių dviejų BK straipsnių turinį. Netrukus įsitvirtino praktika naminiams aludariams, apkaltintiems dar ir spekuliacija, inkriminuoti abu aktualius BK straipsnius – ir 99, ir 107 str.

Į šio tyrimo akiratį, apimantį 1948–1955 m. laikotarpį, pakliuvo 46 atvejai, kai asmenys buvo nuteisti už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą. 14 iš šių atvejų (30,4 proc.) kaltinamieji buvo nuteisti ir pagal BK 99 str. ir pagal BK 107 str. Taigi tik beveik trečdaliu atvejų sovietiniai teismai nustatė spekuliaciją – ir absoliučia dauguma atvejų tai buvo žaliavos, o ne pagaminto produkto supirkimas. Čia pridėtini ir trys atvejai, kai teismai naminiams aludariams inkriminuodavo tik spekuliaciją (BK 107 str.). Šiuos atvejus galima laikyti tam tikru sovietinės teismų praktikos iškraipymu, kuris paaiškintinas tuo, kad šie trys nuosprendžiai buvo priimti 1948–1950 m. – laikotarpiu, kai praktika tebesiformavo.

Vertas paminėjimo išskirtinis atvejis – kai užfiksuotas ne alaus gamybai reikalingų žaliavų, o jau gatavo alaus supirkimas: 1950 m. Mažeikių apskrities pirmasis liaudies teismas nuteisė O. M. už tai, kad ji iš įvairių asmenų supirkdavo naminių alų po 3 rublius už litrą ir perparduodavo po 5 rublius už litrą. Įdomu tai, kad to paties proceso metu buvo teisiamieji keli (bet ne visi nuosprendyje įvardyti) asmenys, pardavę alų O. M., – pagal BK 95 str. („Melagingų parodymų davimas“), o ne pagal BK 99 str., nors faktą, kad asmenys gamino ir O. M. pardavė naminių alų, teismas laikė nustatytu³³. Toks atvejis rodo, kad tarp „žaliavos supirkinėtojų“, sudarančių absoliučią daugumą nuteistųjų pagal BK 107 str. naminio alaus gamintojų, pasitaikė ir „pagamintos produkcijos supirkinėtojų“, ir tai buvo nepalyginamai arčiau „spekuliacijos“ kaip perpardavinėjimo, siekiant gauti naudą, apibrėžimo.

Nagrinėjamu laikotarpiu daugumai nuteistų naminio alaus gamintojų buvo inkriminuojamas tik BK 99 str. („Vertimasis uždraustu verslu“). Šiame tyrime tokie atvejai sudaro 63 proc. (29 iš 46 atvejų). Minėtas BK straipsnis numatė laisvės atėmimą iki dvejų metų ir nuteistiesiems dažniausiai buvo skiriama arba vienerių, arba dvejų metų bausmė teismui niekaip nemotyvuojant savo sprendimo dėl bausmės dydžio. Naują puslapį sovietinių teismų praktikoje 1954 m. spalio mėn. atvėrė Panevėžio miesto antrosios apylinkės teismas, pritaikydamas nuteistajai O. Ž. BK 51 str. (leidžiantį skirti mažesnę bausmę): „teismas

³³ Mažeikių apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1950-06-13, *ibid.*, b. 57, l. 36–37.

skaito, kad O. Ž. nusikaltimą padarė pirmą kartą, turi keturis nepilnamečius vaikus, taigi jos atžvilgiu taikytinas BK 51 str.“. O. Ž. buvo nuteista šešioms mėnesiams pataisos darbų darbovietėje, išskaitant 25 proc. iš atlyginimo³⁴. Nors toks socialiai orientuotas nuosprendis tebuvo pavienis, tačiau iš jo jau galima spręsti apie tam tikrą postalininį baudžiamosios sistemos liberalėjimą.

Šio tyrimo metu nagrinėtos naminių aludarių bylos leidžia teigti apie specifinio regiono – Šiaurės Lietuvos – sąsajas su šia naminio alaus gamyba. Nagrinėjamu laikotarpiu (1948–1955) neaptikta nė vieno atvejo, kai už naminio alaus gamybą būtų buvę nuteisti asmenys ne iš Šiaurės Lietuvos regiono. Žvelgiant į likusioje Lietuvos teritorijoje tuo metu aktyviai vykdytą kovą su namine degtine, galima būtų tuometinę LSSR šiuo aspektu skirti į Samanės Lietuvą ir Naminio alaus Lietuvą (žr. lentelę).

Malonės teikimo praktika naminiams aludariams

Sovietinių liaudies teismų nuteistieji (arba jų artimieji, advokatai), nepriklausomai nuo bausmės dydžio, galėjo kreiptis su malonės prašymu į LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą. Asmenys savo malonės prašymuose nurodydavo aplinkybes, kodėl jiems turėtų būti suteikta malonė: kartais būdavo apeliuojama į gailėstį, kartais – į padarytos veikos mažareikšmiškumą.

Nagrinėjamu naminės aludarystės atveju prašantieji malonės itin dažnai akcentuodavo būtent šią aplinkybę. „Aš esu beraštė moteris, visą savo amžių tarnavusi pas įvairius ponus ir kitus išnaudotojus. Aš nesupratau ir nežinojau, kad savo veiksmais padariusi tokį didelį nusikaltimą, už kurį buvau nuteista 5 metams laisvės atėmimo. Jeigu kartais man kas palikdavo ir porą rublių už išgertą alų, priimdavau dėl to, kad buvau labai sunkioje padėtyje, nes vyras kalėjime, o aš likau su dviem mažais vaikais, su mažu kūdikiu“, – malonės prašyme rašė nuteistoji Pakruojo gyventoja J. G.³⁵. „Naminio alaus specialiai pardavimui negaminu. Kadangi mano tėvai turi 25 arų žemės, tai man duodavo kartais cukrinių runkelių, iš kurių padarydavau kartais alaus. Užėjusiems kaimynams pavaišindavau, ar prašant, duodavau alaus, bet pinigų neprašydavau. Kai kurie iš jų duodavo porą rublių vaikui, nenorėdami manęs ir vaiko nuskriausti“, – malonės prašyme rašė nuteistoji Vaškų (tuo metu – Linkuvos r.) gyventoja A. Š.³⁶ Šis motyvas – akcentavimas, kad naminio alaus pardavimo faktai buvo atsitikiniais, labiau susiję su kaimyniškais santykiais, o ne versline veikla, – buvo dažnas nuteistųjų aludarių malonės prašymuose.

Kitas neretai pasitaikantis motyvas malonės prašymuose – apkalbėjimas: buvo teigiama, jog teismų nuosprendžiai nepagrįsti, nes liudininkai buvo linkę dėl vienkovių ar kitokių priešasčių apkalbėti nuteistuosius. „Kaltinime ir parengtiniame tardyme mano adresu

³⁴ Panevėžio miesto II apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1954-10-29, *ibid.*, b. 229, l. 298.

³⁵ J. G. malonės prašymas, 1951-08-18, *ibid.*, b. 81, l. 230.

³⁶ A. Š. malonės prašymas, 1951-06-28, *ibid.*, b. 71, l. 268.

yra prirašyta visai nebūtų dalykų, pritraukti man kerštaujuantieji liudininkai S., G., kurie tendencingai liūdyja būk aš alumi, dektine prekiavusi“ [kalba netaisyta – D. I.], – malonės prašyme teigė nuteistoji Radviliškio gyventoja J. G.³⁷ „Mano duktė norėjo apsivesti su p[ilie]čiu B. K., gyvenančiu Linkuvos m. Sužinojusi apie tai, B. K. motina pasakė apie tai antram sūnui, kuris dirbo Linkuvos milicijoje. Ir tuo metu mano duktė savo sutuoktuvių proga buvo padariusi alaus, kur sūnus buvo davęs pinigų padaryti alui. Bet B. milicininkas tam, kad juos perskirtų ir jie neapsivestų, pasinaudojus ta proga B. milicininkas girtam stovyje išleido alų, sustatė aktą ir užvedė bylą. Paprašius liudininką, p[ilie]tį N., kad pasakytų, jog jis gėrė alų ir sumokėjo už du litrus alaus dešimt rublių, ir šis p-tis taip ir paliudijo“, – apie už naminio alaus gamybą nuteistos dukters E. V. nuteisimo aplinkybes savo malonės prašyme dėstė E. V. motina T. V.³⁸ Žinant represyvų sovietinės sistemos pobūdį, tokios malonės prašymuose perskaitytos istorijos verčia suabejoti liaudies teismų nustatytų faktinių aplinkybių patikimumu.

Paskutinis vertas aptarimo malonės prašymų aspektas – dramatiškų pasekmių, kurias sukuria paskirtoji bausmė, aprašymas. Dažniausiai toks elementas pasitaikydavo nuteistųjų aludarių vaikų rašytuose malonės prašymuose. „Neseniai mamytę areštavo, likau namuose aš 10 metų pats vyriausias ir broliukas A. Daugiau nieko namuose nėra. Niekas mumis nesirūpina, tėvelio neturime, namuose be mūsų abiejų neliko nė vieno suaugusio žmogaus. Palikome be jokios priežiūros, be motinos ir lėšų pragyvenimui. Niekas neprižiūri, aš būdamas 10 metų amžiaus turiu prižiūrėti savo 2 metų broliuką A. Motina nepaliko nieko, nei pinigų, nei produktų. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume išgirskite mūsų dviejų vaikučių šauksmą ir verksmą, gražinkite mums mamytę“, – neabejotinai kitų suinteresuotų asmenų surašytame ir atspausdintame malonės prašyme bylojo jau minėtos nuteistosios J. G. sūnus K. G.³⁹ „Neturėdama kito pragyvenimo šaltinio mano sesuo buvo priversta gaminti alų ir pardavinėti, užsidirbti sau ir vaikams duonos kąsnį, negalvodama, kad padarys didelį nusikaltimą. Jos mažamečiai vaikučiai paliko prie manęs ir apsunkino labai mano gyvenimą, kadangi man yra per didelė šeima, aš tų vaikučių išmaitinti nepajėgiu, nes ir man yra labai sunkus pragyvenimas ir esu menkos sveikatos, mano vyras nuolatinio darbo neturi, dirba sezoniniuose darbuose ir išlaikyti vaikučių negalime“, – rašė nuteistosios Pasvalio aludarės J. V. sesuo S. R.⁴⁰

LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo reagavimą į pateiktus malonės prašymus galima būtų skirstyti į tris kategorijas: 1) visiškas prašymo patenkinimas (t. y. kai nuteistas asmuo būdavo visiškai arba lygtinai atleidžiamas nuo bausmės); 2) dalinis prašymo patenkinimas (t. y. kai laisvės atėmimo bausmė būdavo sutrumpinama arba pakeičiama

³⁷ J. G. malonės prašymas, 1949-06-30, *ibid.*, b. 32, l. 269.

³⁸ T. V. malonės prašymas, 1950-04-15, *ibid.*, b. 49, l. 276.

³⁹ K. G. ir A. G. malonės prašymas, 1951-12-31, *ibid.*, b. 81, l. 234–235.

⁴⁰ S. R. malonės prašymas, 1954-03-27, *ibid.*, b. 160, l. 70–71.

kita bausme, pavyzdžiui, pataisos darbais); 3) prašymo atmetimas (kai bausmė nebū-davo keičiama). Remiantis išnagrinėtais 46 nuteistų naminio alaus gamintojų (ir (ar) jų artimųjų) malonės prašymais ir juos apibendrinančiais LSSR ATP sprendimais, 43 iš 46 atvejų (93,5 proc.) malonės prašymai buvo visiškai patenkinami ir nuteistieji nuo bausmės buvo atleidžiami – dažniausiai skiriant bandomąjį laikotarpį (lygtinį nuteisimą) iki penke-rių metų. Dviem atvejais malonės prašymai buvo patenkinti iš dalies: dešimčiai metų už spekuliaciją nuteistai jau minėtai Šiaulių aludarei A. V. bausmė sumažinta iki penkerių metų⁴¹; dvejim metams nuteistai Joniškio aludarei P. A. bausmė buvo sumažinta iki vie-nerių metų⁴². Tepasitaikė vienintelis atvejis, kai malonės prašymas buvo visiškai atmes-tas: Pakruojo rajono gyventojas A. M. buvo nuteistas dvejim metams laisvės atėmimo, nes dirbdamas sovchozo sandėlininku padarė 13 tūkst. rublių trūkumą, o be to, gamino ir pardavinėjo naminių alų⁴³. Panašu, kad dėl iššvaistymo padarytos finansinės žalos dydis lėmė malonės nesuteikimą, o tuo tarpu naminio alaus gamybos faktas pats savaime ne-buvo įdomus malonės komisijai.

Kalbant apie malonės prašymų tenkinimą, dera pastebėti, jog tai galėjo būti nulemta neilgo bausmės termino (vieneri–dveji metai, jei asmuo nuteistas pagal BK 99 str.): daž-niausiai nuteistojo (ar už jį prašančių artimųjų) malonės prašymas buvo svarstomas LSSR ATP jau tada, kai jis pradėjo vykdyti bausmę. Pavyzdžiui, Panevėžio gyventoja E. G. už na-minio alaus gamybą ir pardavinėjimą buvo nuteista 1954 m. vasario 20 d., bausmę pra-dėjo atlikti balandžio 7 d., o gruodžio 20 d. LSSR ATP ją atleido nuo bausmės vykdymo⁴⁴. Pasvalio gyventoja P. I. 1954 m. lapkričio 10 d. buvo nuteista vieneriems metams laisvės atėmimo, suimta teismo salėje, o 1955 m. balandžio 14 d. LSSR ATP nuo bausmės vykdy-mo ją atleido⁴⁵. Tokių pavyzdžių, kai nuteistasis buvo atleidžiamas nuo likusios bausmės malonės keliu vos po kelių mėnesių laisvės atėmimo, – gausu. Tokie pavyzdžiai byloja apie LSSR ATP – pseudoparlamentinio sovietų okupuotos Lietuvos valdžios organo – požiūrį į nuteistuosius už naminio alaus darymą: nors truputį bausmės nuteistiems aludariams tekdavo atlikti, tačiau paprašius malonės juos tučtuoju paleisdavo.

Tai leidžia spręsti, kad, sovietinės valdžios atstovų požiūriu, naminė aludarystė, net ir inkriminuojant „spekuliacijos“ elementą, nebuvo laikoma pavojingu nusikaltimu. Tikė-tina, kad net patys LSSR ATP veikėjai, svarstę nuteistųjų malonės prašymus, suvokė šios veikos kriminalizavimo absurda bei neadekvatumą, ir tai įrodo absoliučiai dominuojanti malonės suteikimo nuteistiems aludariams tendencija.

⁴¹ Išrašas iš LSSR ATP posėdžio protokolo, 1952-07-30, *ibid.*, b. 92, l. 207.

⁴² Išrašas iš LSSR ATP posėdžio protokolo, 1950-04-20, *ibid.*, b. 37, l. 270.

⁴³ Žinios apie nuteistąjį A. M., *ibid.*, b. 219, l. 23.

⁴⁴ Žinios apie nuteistąją E. G., *ibid.*, b. 198, l. 142.

⁴⁵ Žinios apie nuteistąją P. I., *ibid.*, b. 236, l. 114.

Išvados

1. Pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941) buvo sukurta teisinė bazė naminiams aludariams persekioti. Nors LSSR Konstitucija formaliai nedraudė tokios veiklos, tačiau netrukus išleisti kiti teisės aktai suformavo galimybę į naminio alaus gaminimą, skirtą parduoti, žvelgti kaip į savitą spekuliacijos rūšį – slap-tą, nelegalią prekybą. 1941 m. gegužės 14 d. paskelbtas LSSR ATP įsakas dėl verslo mokesčio galutinai nustūmė naminius aludarius už įstatymo ribų, pripažįstant tai nelegaliu verslu.
2. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje naminio alaus gamyba pastebėta tik kaip smulki, būdinga vienam konkrečiam regionui (Šiaurės Lietuvai) ir iš esmės nereikšminga problema. Tuo tarpu įvairiems režimams degtindarystė atrodė gerokai pavojin-gesnė: jei laisvoje Lietuvoje su ja kovota propagandiniais metodais, tai naciai už ją grasino netgi mirties bausmėmis, o sovietai pokariu už naminės degtinės pla-tinimą pritaikė griežtą baudžiamąjį SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. balandžio 7 d. įsaką, numačiusį siauras atsakomybės ribas – nuo šešerių iki septynerių metų laisvės atėmimo.
3. Dėl problemiško laikotarpio, kai 1941 m. gegužės 14 d. buvo paskelbtas LSSR ATP įsakas, kurio vienas straipsnių numatė ir draudimą verstis „naminio alkoholio ga-myba“, galima spręsti, jog ši informacija nespėjo plačiai pasiekti galutinio adresato (naminių aludarių), o dargi dėl nevienareikšmės formuluotės („naminio alkoholio gamyba“) galėjo būti netinkamai suprasta, t. y. labai tikėtina, kad ženkli dalis nami-nių aludarių (net jei juos ir pasiekė ši informacija) suprato tai kaip draudimą ga-minti naminę degtinę, bet ne alų.
4. Pirmaisiais pokario metais dėl sugriautos LSSR ūkio sistemos, kova su namine alu-daryste neįgavo ryškaus baudžiamąjo pobūdžio. Analizės metu aptikti pavieniai faktai rodo, jog būdavo praktikuojami ir neteisminiai kovos su naminiais aludariais būdai, pavyzdžiui, piniginės baudos. Aiškesnė sovietinių teismų praktika kovojant su namine aludaryste susiformavo tik apie 1949–1950 m.
5. LSSR liaudies teismai į naminio alaus gamybą žiūrėjo kaip į formalią nusikalstamą veiką. Tardymo organams užtekdavo įrodyti naminio alaus pardavimo kitiems as-menims faktą, kad būtų pritaikytas BK 99 str. („Vertimasis uždraustu verslu“). Įro-džius, kad alaus gamybai buvo superkamos žaliavos ar gatavas produktas, būdavo papildomai inkriminuojamas ir BK 107 str. („Spekuliacija“).
6. Remiantis sovietinių liaudies teismų nuosprendžiais, akivaizdu, kad naminio alaus gamyba buvo paplitusi konkrečiame geografiniame regione – Šiaurės Lietu-voje, kurią būtų galima apriboti Mažeikiais (vakarinė riba), Kupiškiumi (rytinė riba), Panevėžiu, Radviliškio bei Šiaulių miestais (pietinė riba) ir Lietuvos SSR–Latvijos

SSR siena (šiaurinė riba). Šį regioną galima būtų įvardyti – Naminio alaus Lietuva, o likusią Lietuvos teritorijos dalį tokiu požiūriu būtų galima pavadinti – Samanės Lietuva.

7. Neadekvati sovietinė baudžiamoji politika naminių aludarių atžvilgiu kėlė nemažai socialinių problemų, kurios atsispindėjo nuteistųjų ir jų artimųjų malonės prašymuose: neteisingumo jausmas, skurdas, vaikų beglobiškumas. Tikėtina, kad panašiai į šią baudžiamąją praktiką žiūrėjo ir malonės prašymus svarstę LSSR ATP atstovai: iš 46 tyrime nagrinėtų atvejų 43 kartus (93,5 proc.) nuteistiems aludariams buvo suteikta malonė. Tai leidžia spręsti LSSR ATP buvus specifine sovietinės valdžios institucija – savotišku socialiniu amortizatoriumi, sušvelnindavusiu stalininės (ir pirmųjų metų po Stalino mirties) sovietinės baudžiamosios sistemos „perlenkimus“, vienas tokių ir buvo teismų kova su naminiais aludariais.

Darius Indrišionis

Soviet regime and North Lithuania's home-made beer brewing tradition in 1940–1960's

Summary

This research focuses on Soviet politics towards home-made beer brewing and selling in postwar Lithuania. After Soviet occupation of Lithuania along with other domestic economical activities, home-made beer brewing became illegal in Lithuanian SSR: due to Soviet Criminal Code, illegal brewers could be sent to a hard labour camp up to 2 years and if there were some elements of speculation (for example, if grains for home-made beer brewing were bought from other people in local marketplace), home-made brewers could be imprisoned up to 10 years. From 1948 to 1955 in Soviet Lithuania there were at least 46 cases of home-made beer brewers sentenced by Soviet Lithuania's courts. After 1953, this process became less harsh – more often an alternative ways of punishment were used.

Keywords: soviet Lithuania, home-made beer brewing, soviet repressions, soviet economy policy, soviet law.